

D. 2507

TÜRK-İSLÂM MEDENİYETİ AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Yılda iki kez yayınlanan ulusal ve uluslar arası hakemli bir dergidir.

MEVLÂNÂ ÖZEL SAYISI

2007/3

KONYA

CELÂLED-DÎN RÛMÎ VE MUHAMMED İKBAL'DE MİSTİK İLİŞKİ PROBLEMİ*

Prof. Dr. Natalia Ilyiniçna PRIGARINA¹

Çeviren: Dr.Nermin ÖZTÜRK²

Abstract

The great poet of the East Muhammad Iqbal (1877-1938) mentions Rumi in his poetic works in different ways. Rumi is the character of some poems, or even of the chapters in his masnavis, he is the guide for the celestial spheres in Javid-nama. Iqbal quotes Rumi's lines and paraphrases them, he refers to his sayings, or presents his whole ghazal, etc. He makes use of Rumi's style in the titles of chapters of his masnavis. In contrast to Hafez, who is never mentioned by name in Iqbal's Persian poetry (though he is quoted 55 times in the deifferent way), and 4 times only in his Urdu poems, Rumi's name appears in the Iqbal's Persian poems around 70 times - in the second place after the Prophet Muhammad, and 23 times in the Urdu collection. The Indian scholar Vazir al-Hasan Abidi mentioned in his article that from 119 Qur'anic quotations used in Iqbal's poetry 98 coincided with those used in Masnavi-ye Maanavi.

Doğunun büyük şairi Muhammed İkbal manzum eserlerinde değişik şekillerde Rûmî'den bahseder. Rûmî bazı şiirlerin, hatta mesnevideki bölümlerin bile karekteridir. O Câvidnâme'deki semavi sahalar için rehberdir. İkbal bazen Rûmî'nin dizelerine atıfta bulunarak dolaylı anlatımı tercih eder, bazen de gazeli olduğu gibi aktarır, mesnevisinin bölüm başlıklarında da Rûmî'nin tarzını kullanır. İkbal'ın Urduca şiirlerinde sadece 4 kez, Farsça şiirlerinde ise 55 kez değişik şekillerde atıfta bulunulmasına rağmen ismen adı hiç geçmeyen Hâfız'ın aksine Rûmî'nin adı peygamber Hz. Muhammed'den sonra ikinci sıradadır. O'nun adı Farsça şiirlerde yaklaşık 70 kez, Urduca koleksiyonda ise 23 kez geçer. Hint'li âlim Vazir al-Hasan Âbidi de makalesinde İkbal'ın şiirlerinde kullandığı 119 tane Kur'an'a ait alıntının 98 tanesinin mesnevidekilerle çakıştığından söz eder.

Rûmî'nin İkbal (1877-1938) üzerindeki etkisi problemi R. Nicholson zamanından beri İkbal'ın bir şair ve filozof olarak yaptıklarıyla ilgilenen çoğu alim için yeterince açık olarak görülür. Hem doğu hem de batı insanının manevi yaşamları için 20.yüzyılda Rûmî'nin büyüklüğünü ve önemini göstermeyi başarabilenlerin hiçbirinin İkbal'ın seviyesinde olmadığı evrensel olarak kabul

* Bu tebliğ 5-6 Mayıs 2003 tarihlerinde S.Ü. tarafından düzenlenen 3. Uluslar arası Mevlana Kongresinde sunulmuştur.

¹ Doğu Çalışmaları Enstitüsü RAS, Moskova, RUSYA

² S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı Öğretim Görevlisi

edilir. Rûmî'nin ismi uygar dünyada en iyi bilinen doğulu bilgelere biridir. Fakat A. Shimmel'in de ifade ettiği gibi Rûmî'nin İkbâl tarafından dâhiyane yorumlanması hala aşilamamıştır.

Muhammed İkbâl'in kendisini Celâleddîn Rûmî'nin başlıca felsefik kavramlarının, yani benliğin ve aşkın takipçisi olarak düşündüğü bilinir. Üstelik İkbâl'in mükemmel insan kavramı da bir takım önemli fikirlerini Rûmî'ye borçludur. İlâhi kişilik ve insan kavramıyla Müslüman ulus kavramı İkbâl'in Farsça olarak yazılmış şiirleri *Esrâr-ı Hôdî* (Benliğin Sırları, 1915) ve *Rumûz-ı bi-Hôdî* (Hiçliğin Gizemleri, 1918) de sunulur. İkbâl *Esrâr-ı Hôdî*'nin girişinde Rûmî'nin kendisini hayal kırıklığı ve ümitsizlikten kurtaran ve ona insan kişiliğinin yaratıcı gücündeki inancı kazandıran ruhsal rehber olduğunu söyler. Mevlânâ Rûmî'nin mesajı İkbâl'inde itiraf ettiği gibi kendisine yeni bir yaşam ve zamanın Hintli Müslümanlarının ihtiyaçlarıyla da uyuşan bir felsefeyi yaratma yetisi sağlamıştır.

Aslında düşünüldüğünde karşılıklı münasebetin tablosu oldukça etkileyici ve belirgindir. Bilhassa *Divan*'da Şems ve Rûmî'nin nazmıyla ilgili olarak bazı düşünceler vardır. A. Shimmel *Divan*'ın etkisinin Mesnevininki kadar kolayca izlenemeyeceğini yazmıştır.

Aşk ve Mükemmel insan felsefesinde İkbâl'in bir terim olarak kullandığı en önemli kavramlardan biri *arzu* sözcüğüdür. İkbâl onu aşkın uyandırıcısı olan içsel kuvvet anlamında kullanmıştır.

1910 tarihli *Stray Reflections*'da İkbâl şöyle yazmıştır: "Yüce Mevlânâ hayat ve düşünce modellerini zayıflatan, dıştan güzel fakat içerden boş bir edebiyatın Müslüman Asya'nın kanını emdiği ve Tatarlar için kolay bir fetih yolu açtığı zamanda İslam dünyasında ortaya çıkmıştı ve o kendisinin de bir parçası olduğu sosyal vücûdun çürümesi ve yetersizleşmesine Nietzsche'nin hayatın fakirliğine karşı hissettiği duyarlılıktan daha az duyarlı değildi. Yanılmaz bir sezgiyle bunların farkında olan Mevlânâ toplumu mahveden hastalıkları tanımlayarak Müslümanlığın ideal şeklini şöyle tanımlamıştır:

Di.sheikh ba: chera:ghhami: gasht gerd-e shahr

Kaz da:m-o-dad malu:lâm-o-ensa:nâm a:rzu:st.

Zin hamrahan:n-e sost-ana:ser delam greft

Shi:r-e khoda:-wo-Rostem-e dasta:nâm a:rzu:st!

Goftam ke ya:ft mi:nashavad joste-i:m ma:

Goft: A:n ke ya:ft mi.nashavad a:nâm a:rzu:st"

İkbâl, Müslüman toplum için bu sözlerde ifade edilen en ideal amacı keşfettiğinde onu takip etmeyi asla bırakmadı. Bu dizeler İkbâl tarafından ilk Farsça mesnevisinin 'Benliğin Sırları' (*Esrâr-ı Hôdî*, 1915) girişinde kullanılır. *Arzu* kelimesi de 2. bölümdeki muazzam paragrafta ele alınır:

Hayat amaçlarla sürdürülür:

Amaçlar yüzünden onun karavan zili çalar.

(270). Hayat aramakla bulunmayandır,

Onun kaynağı *arzular*da gizlidir

Arzuyu gönlünde canlı tut,

Azıcık toprağının mezar olmasını istemezsen.

Arzu bu renk ve koku dünyasının ruhudur,

Herşeyin tabiatı *arzuya* sadakattir.

Kalp *arzuların* ateşinden hayat bulur,

Ve o yaşama dönüştüğünde, gerçek olmayan herşey ölür.280.

O şekillenen arzulardan kaçındığında

Kanatları kırılır ve süzülemez.

Arzu benliğin bir duygusudur,

Benlik denizinin dinmeyen dalgasıdır.285

Arzu hayalleri avlamak için atılan bir ilmektir,

Amel defterinin ciltcisidir.296

O *arzu*dur ki hayatı zenginleştirir,

Ve bu akıldır onun rahminin çocuğu. 320.

Biz ideallerimizi şekillendirerek yaşarız (*amaçlar-takhli.q-e maqa:sed*).

Arzuların ışıltılarıyla parıldarız.

Arzu kavramı Farsça şiir koleksiyonunda ve Bâl-i Cibrîl'de geliştirilmiştir.

O zaman bu konularla ilgili olarak Rûmi'nin fikri nedir?

Arzu kelimesi Mesnevîde bölüm başlıklarında ve dipnotlarda 32 kez geçer. Onu, İkbâl'in yaptığı gibi sadece pozitif bir çağrışımla ve tek bir anlamı olan bir kelime olarak anlamak doğru olmaz. Rûmi'de onun anlamları içinde geçtiği beytin veya hikayenin durumuna göre değişir.

Rûmi bu kelimeyi bazen basit bir isteği anlatmakta kullanır: [1] "Geceleri sırtımdaki yaranın sızısından, karnımın açlığından, hep ölmeyi istiyorum" (5.2373). "Pek yüce, pek güzel bir kızım var, (evlenmek için) Müslüman olmak istiyordu"(5.3375) (Ayrıca bkz. 3.4697).

Bazen de onda İkbâl'in kullandığı gibi 'ateşli arzu' anlamı vardır: [2] "Ondan sonra onlar: A temiz dost dediler, biz sana (namazda) uymak istiyoruz" (3.2065).

Bazı durumlarda da arzu bir amacı başarmak için vasita olarak görülür. Tanrı da niyetin gerçekleşmesi için dindar insana yardım edecek olandır.[3]

“Sen yabancılara bile bağışlarda bulunursun; her iştahlı dileğini (*arzusunu*) senden diler” (6.4232); [4] “Dileği (*arzuyu*) sabır elde ettirir, tezlik değil. Sabret, Allah doğruyu daha iyi bilir” (1.4017); [5] “Sen böyle istiyorsan Tanrı da böyle istiyor demektir; Tanrı takva sahibi olanların dileklerini (*arzularını*) verir” (4.6).

Fakat pratikte bütün bunlar Mesnevide kelimenin nötral veya olumlu kullanışlarına örneklerdir. Örneklerin büyük bir kısmı -32 de 23- kelimenin çok değişik bir anlamını vermektedir. Çoğunlukla mantıksız, ahlaksız veya sefih bir şekilde bir şeyleri arzulama anlamı içermektedir [6] “Helvayı çocuklar arzular” (1.1601); “Yarım koruk arzusu” (3.2029), [7] “Toprak yiyen, toprağı diler” (3.3285) ayrıca 3.2352; 6.1330, 6.1332; 6.460. Arzu sıklıkla da uygun olmayan işlere yönelmiş vaziyette (4.3288), acımasız (4.1350) ve kişinin başına büyük dertler açan bir şekildedir (3. 2010). Hatta kişi yücelttiği arzuların bile yanlışlığını anlamaz, çünkü bunlar ondan bir perde ile ayrılmıştır [8](4.1349). İşte bu yüzden arzu insan hayatının en tehlikeli kısmıdır: “Bu dünya bir tuzaktır,ve arzular onun yemidir” (6.377-378). Ve tehlikenin daha kesin işaretleri de daha fazla ortaya çıkar: “Tanrının yolundan saptıran arzu ve heveslerle arkadaş olmamalıdır” (2.2957; ayrıca 1.1101; 5.3528). İfadenin manadan yoksun oluşu arzulanan şeylerin anlaşılmasını engeller. (2.3688) -*angur* ve *üzüm* hikayesi.³ Spirtüel arzular bedensel ve dünyevi arzulardan daha yüksektir. (1.3969). Tanrı korkusu arzunun elini kolunu bağlar (5.3067), ve sonuç: [P] “tuzaklardan kurtularak acilen yüzünü (Tanrıya) dönder (6.377), “Arzuyu terket ki Tanrı sana acısın: Bunun böyle olması lazım, bunu denedin, sınadın ya” (6.381).

Dahası Fihi ma’fih’de ‘arzu’ kavramı tarifinden daha kapsamlı bahsedilmiştir: “Dedik ki: Adam seni görmeyi arzuluyordu. Şöyle söyleyip duruyordu: ‘Keşke üstadı görebilseydim. Üstad dedi ki: O şu anda gerçekten üstadı görmez. Çünkü onun benliğini dolduran üstadı görme arzusu üstadı perdelemektedir. Bu yüzden üstadı şu anda perdesiz görmez. Bunun gibi insan da halkın ana, baba ve arkadaşlarına, yerlere ve göklere, bağlara, bahçelere,köşklere, bilgilere, işlere, yemeklere, şaraplar gibi çeşitli şeylere karşı olan bütün arzu, sevgi ve şefkatlerinin hepsinin, gerçekte Tanrıyı sevmek ve bilmek olduğunu bilir. Allah adamı bütün bu arzuların Allah için olduğunu ve bütün bunların perdelerden ibaret olduğunu anlar. İnsanlar da ölüp Tanrıyı bu perdelerden arınmış olarak gördüklerinde bütün hepsinin perdelerden örtülerden ibaret olduğunu ve gerçek amaçlarının tek bir şey olduğunu anlayacaklardır.”

Arberry bu pasaj hakkında konuyu açıklamak için şöyle bir yorum yapar: “Bir adamın Rûmî’yi görmek istemesinin nakledilmesi arzunun gerçek tabiatına dair bir tartışmaya götürür. Bütün insani istekler diğer arzuların hepsinden

³ Hikayede adamın biri dört kişiye para verir. Fârisi olan parayla angûr alacağını, Arap olan ineb, Türk olan üzüm, Rum olansa istafil almak istediklerini söyleyerek kavgaya tutuşurlar. O sırada onların dördünde dilini bilen bir kişi araya girerek hepsinin de aslında aynı şeyi istediğini söyler ve onları barıştırır.(Çeviren)

üstün olan Tanrıyı görme arzusundan meydana gelmektedir. Günlük arzular perdesiz olarak görüldüğünde İlahi tezahürün yol açacağı mahvoluştan insanı kurtarmak için Tanrının güzelliği üzerine çekilmiş perdelerdir.”

Bundan dolayı Mesnevideki *arzu* sözcüğünün anlamının İkbâl'in kullandığı anlamın zıttı olduğu açıktır. İkbâl, *arzu*yu Tanrı ve insan aşkının değişmez bir parçası olarak kabul ederken, Rûmî Tanrı'nın benliğini saklayan ve insan hayatında hayaller yaratan bir perde olarak kabul etmiştir.

Şimdi tartışmamızın başına dönüyoruz. Rûmî'nin yukarıdaki gazeline ve dolayısıyla *Divan-ı Şems'e*. İlk başta şu vurgulanmaktadır: *Divan matla'* ile *arzu* redifli üç gazel içerir. “*Benma:y rokḥ ke ba:gh-o-golesta:nam a:rzu:st/ Bogsha:y lab ke Gand-e faravainam a:rzu:st*” (4614-4637 bb.), “*Sa:qi va sardehi:ze lab-e ya:ram a:rzu:st/ Badmastii: ze nârgis-e khumma:ram a:rzu:st*” (bb.4763-4781) ve “*Ey chang pardeha-ye: sipa:h.nam a:rzu:st/ V-ey na:y na:la-ye khosh-e su:za:nam a:rzu:st*” (4825-4834).

Arzu kelimesi sadece bu üç gazelde Mesnevinin tümünden 24 kez daha fazla olarak 56 sefer kullanılmıştır. Yalnız bu örnekler üstünde bile yoğunlaşsak aradığımızı bulabiliriz. Ender bir şiirsel güçle tarif edilen sevgilinin yüzünü görmek için duyulan ateşli arzu, İkbâl'i yaradılışın anlamı olan, romantik bir mükemmel adam arayışına yöneltmiştir.

Tabii ki A. Shimmel İkbâl hakkında ‘Zamanın Rûmî'sidir, ancak bir tutam tuzu eksiktir’ demekte haklıdır. Çünkü İkbâl Celâleddîn'i bir şaire dönüştüren müthiş, kuvvetli aşk tecrübesinden yoksundur. Fakat İkbâl'de tutkuluydu ve zamanın gereklerine göre tutkusu da Rûmî'ninkinden farklıydı.

Buradan İkbâl'in felsefesi hakkında en derin bilgiye sahip olan alimlerden birisi olan Alam Khundmiri'ye atıfta bulunmak istiyorum: “Rûmî'ye tutkulu bir istek olarak gelen şeyi İkbâl insan evriminin sıradaki basamağı olarak görmüştür”. Ve o zamanın kalbur üstü hümanistlerine katılarak “yeni bir insan düzeninin yeni bir insan tipini gerektirdiği” ni onaylamıştır.